

FITOTERAPIYANING ZAMONAVIY TIBBIYOTDAGI O'RNI: AFZALLIK VA CHEKLOVLAR

O`ktamova N.B.

*Toshken shahar Alfraganus universiteti
Tibbiyot fakulteti Davolash ishi yo`nalishi 3 - bosqich talabasi,
nozilaoktamova06@gmail.com, +998992362644*

Boymuratov F.T.

*Toshken shahar Alfraganus universiteti
Tibbiyot fakulteti farmatsevtika va kimyo kafedrasi dotsenti
f.boymuratov@afu.uz, +998909277694*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada fitoterapiyaning zamonaviy tibbiyotdagi o'rni, uning afzalliklari va cheklovlari tahlil qilingan. Dorivor o'simliklardan tayyorlangan preparatlar inson salomatligini mustahkamlash, surunkali kasalliklarni kompleks davolash va dori vositalarining nojo'ya ta'sirlarini kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, fitoterapiya klinik samaradorlikni baholash, standartlashtirish, dozani aniqlash va xavfsizlik masalalarida bir qator muammolarga ega. Maqolada fitoterapiyaning farmakologik asoslari, klinik qo'llanilish tajribalari hamda zamonaviy integrativ tibbiyotdagi o'rni yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Fitoterapiya, dorivor o'simliklar, tabiiy preparatlar, farmakologik faollik, integrativ tibbiyot, xavfsizlik, standartlashtirish.*

So'nggi yillarda dunyo miqyosida tabiiy kelib chiqishga ega dori vositalariga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Zamonaviy tibbiyotda kimyoviy preparatlar bilan bir qatorda fitoterapiya — dorivor o'simliklardan olingan biofaol moddalarga asoslangan davolash usuli — keng qo'llanilmoqda. Bu yo'nalishning rivojlanishiga farmatsevtika sohasidagi innovatsiyalar, xalq tabobati merosi va ekologik xavfsizlikka bo'lgan e'tibor sabab bo'lmoqda.

Fitoterapiya inson organizmiga kompleks, yumshoq ta'sir ko'rsatadi, uzoq muddatli qo'llanishga mos va kam nojo'ya reaksiyalar chaqiradi. Shuningdek, dorivor o'simlik preparatlari immunitetni mustahkamlash, metabolizmni tartibga solish, yallig'lanishga qarshi va antioksidant ta'sir ko'rsatishda samarali hisoblanadi. Biroq, ularning to'liq klinik bahosi, faol modda kontsentratsiyasining barqarorligi va o'zaro ta'sir mexanizmlari hali to'liq o'rganilmagan. Shu sababli, fitoterapiyani ilmiy asosda o'rganish va uni zamonaviy tibbiyot tizimiga to'g'ri integratsiya qilish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Fitoterapiya — bu dorivor o'simliklardan, ularning ekstraktlari va biofaol komponentlaridan foydalanib, kasalliklarni oldini olish va davolashga qaratilgan tibbiy yo'nalishdir. Insoniyat tarixida fitoterapiya eng qadimiy davolash usullaridan biri bo'lib, u hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Qadimgi Misr, Xitoy, Hindiston va

Markaziy Osiyo tabobatida o'simliklardan tayyorlangan dori vositalari asosiy shifo manbai bo'lgan. Bugungi kunda ham farmatsevtika sanoati yangi preparatlar yaratishda o'simlik xom ashyosidan faol foydalanmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, dorixonalarda mavjud bo'lgan dori vositalarining qariyb 30–40 foizi to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita o'simlik manbalaridan olingan.

Fitoterapiyaning eng katta afzalliklaridan biri — uning tabiiyligi va organizm bilan mosligi. O'simlik komponentlari odatda fiziologik tizimlarga yumshoq ta'sir ko'rsatadi, organizmda to'planib qolmaydi va ko'pchilik hollarda toksik ta'sirga ega emas. Shu bois u surunkali kasalliklarda, uzoq muddatli profilaktika va reabilitatsiya davrida keng qo'llaniladi. Masalan, jigar kasalliklarida o'simliklardan olingan silymarin moddasi gepatoprotektiv ta'sir ko'rsatadi, yurak-qon tomir tizimida ginkgo biloba ekstrakti qon aylanishini yaxshilaydi, valeriana va melissa ekstraktlari esa markaziy asab tizimini tinchlantiradi.

Bundan tashqari, fitoterapiya zamonaviy dori vositalarining nojo'ya ta'sirlarini kamaytirishda ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, antibiotiklar bilan birga ishlatiladigan o'simlik komponentlari mikroflora muvozanatini tiklashda yordam beradi. Shu bilan birga, fitoterapiya immunitetni mustahkamlovchi, antioksidant, antimikrob va yallig'lanishga qarshi xususiyatlari bilan ham e'tiborga loyiq. Dorivor o'simliklarning tarkibida alkaloidlar, flavonoidlar, saponinlar, efir moylari, taninlar kabi biologik faol moddalarning mavjudligi ularning farmakologik ta'sirini belgilaydi.

Zamonaviy fitoterapiya klinik tibbiyot bilan integratsiyalashmoqda. Ko'plab rivojlangan mamlakatlarda fitoterapiya mustaqil fan sifatida o'rganiladi va amaliyotda an'anaviy davolash bilan birgalikda qo'llanadi. Masalan, Germaniyada har uchta retseptning bittasi o'simlik preparatlariga tegishli. Xitoyda an'anaviy o'simlik dorilari milliy sog'liqni saqlash tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. AQShda esa "integrativ tibbiyot" tushunchasi ostida fitoterapiya, akupunktura, aromaterapiya va boshqa tabiiy usullar birgalikda qo'llanilmoqda.

Fitoterapiya afzalliklaridan biri — u kompleks ta'sirga ega bo'lishidir. O'simlik preparatlari ko'p komponentli bo'lib, ular bir necha yo'nalishda ta'sir ko'rsatadi: simptomatik yengillik, metabolik jarayonlarni normallashtirish, immunitetni rag'batlantirish va antioksidant himoyani kuchaytirish. Shu sababli, ularning ta'siri ko'p hollarda sintetik dori vositalaridan farqli tarzda fiziologik tizimlar o'rtasidagi muvozanatni tiklashga qaratilgan bo'ladi.

Biroq, fitoterapiya bilan bog'liq cheklovlar ham mavjud. Eng muhim muammolardan biri — standartlashtirish masalasidir. O'simlik xom ashyosining kimyoviy tarkibi turli omillarga (o'sish sharoiti, yig'ish va saqlash usuli, ishlov berish texnologiyasi) bog'liq holda o'zgaradi. Natijada tayyor preparatning tarkibi va faolligi doimiy bo'lmazligi mumkin. Bu esa klinik samaradorlikni aniq baholashni qiyinlashtiradi. Shu sababli zamonaviy fitoterapiyada xom ashyoni farmakopeya talablariga muvofiq sifat nazoratidan o'tkazish, faol moddalarning miqdoriy tahlilini aniqlash muhim hisoblanadi.

Ikkinchi muammo — dori o‘zaro ta’sirlaridir. Ba’zi o‘simlik komponentlari jigar fermentlari (ayniqsa CYP450 tizimi) faoliyatini o‘zgartirib, boshqa dori vositalarining metabolizmini tezlashtirishi yoki sekinlashtirishi mumkin. Masalan, St. John’s wort (*Hypericum perforatum*) antidepressantlar bilan birga qo‘llanganda ularning ta’sirini kamaytiradi, shu bilan birga og‘iz orqali qabul qilinadigan kontraseptivlarning samaradorligini pasaytiradi. Shu sababli, fitoterapiya buyurishda bemorning qabul qilayotgan boshqa dorilari bilan o‘zaro ta’sir ehtimolini hisobga olish zarur.

Uchinchi muhim jihat — klinik tadqiqotlarning yetishmasligi. Ko‘plab o‘simlik preparatlari asosan an’anaviy tajribalarga asoslangan holda qo‘llaniladi, ammo ularning klinik samaradorligi zamonaviy ilmiy mezonlar asosida yetarlicha o‘rganilmagan. Randomizatsiyalangan klinik sinovlar, farmakokinetik va toksikologik tahlillar fitoterapiya samaradorligini ilmiy asoslashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yo‘nalishda xalqaro hamkorlikni kengaytirish, klinik tadqiqotlar natijalarini standartlashtirilgan shaklda chop etish zarur.

Fitoterapiya sohasida yana bir dolzarb masala — xavfsizlik nazorati. Dorivor o‘simliklardan noto‘g‘ri foydalanish allergik reaksiyalar, jigar yoki buyrak zararlanishi, gematologik buzilishlar kabi asoratlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun preparatlarning dozasini, qo‘llash muddatini va qarshi ko‘rsatmalarini qat’iy belgilash talab etiladi. Ayni paytda, farmatsevtika korxonalari o‘simlik preparatlarining sifatini nazorat qilish uchun xalqaro GMP (Good Manufacturing Practice) standartlariga amal qilishi kerak.

Fitoterapiya afzalliklarini yanada samarali amalga oshirish uchun uni zamonaviy diagnostika, farmakoterapiya va rehabilitatsiya tizimlariga integratsiya qilish zarur. Bu yo‘nalishda “evidence-based phytotherapy” (dalillarga asoslangan fitoterapiya) tushunchasi shakllanmoqda. U ilmiy asoslanganlik, klinik sinovlar natijalariga tayangan holda dori vositalarini qo‘llash tamoyiliga asoslanadi. Shu orqali o‘simliklardan olingan preparatlar tibbiyot amaliyotiga yanada kengroq tatbiq etilishi mumkin bo‘ladi.

Fitoterapiya, ayniqsa, surunkali kasalliklarda — masalan, qandli diabet, gipertenziya, artrit, oshqozon-ichak kasalliklari va stress bilan bog‘liq holatlarda samarali qo‘llaniladi. Bunday holatlarda o‘simlik preparatlari organizmning fiziologik muvozanatini tiklashga, dorilarga bo‘lgan sezuvchanlikni oshirishga va nojo‘ya ta’sirlarni kamaytirishga yordam beradi. Shu bilan birga, fitoterapiya profilaktik yo‘nalishda ham muhim: immunitetni mustahkamlash, organizmni toksinlardan tozalash va qarish jarayonlarini sekinlashtirishda o‘z o‘rniga ega.

Yangi texnologiyalar yordamida fitoterapiya yanada rivojlanmoqda. Nanoformulyatsiyalar, liposomal dorivor shakllar va biopolimer asosidagi transport tizimlari o‘simlik komponentlarining biologik o‘zlashtirilishini oshiradi. Shu bilan birga, metabolomika, proteomika va genetik tahlil usullarining joriy etilishi o‘simliklarning molekulyar ta’sir mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi. Natijada, aniq nishonli (targeted) fitoterapiya konsepsiyasi shakllanmoqda, bu esa dori vositalarining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Shunday qilib, fitoterapiya zamonaviy tibbiyotda o'zining muhim o'rniga ega. U tabiiy, ekologik toza, farmakologik jihatdan faol va nisbatan xavfsiz bo'lgan dori vositalarini taqdim etadi. Shu bilan birga, uni to'liq klinik asoslash, xavfsizlik nazoratini kuchaytirish va xalqaro standartlarga moslashtirish talab etiladi. Fitoterapiya va zamonaviy tibbiyotning o'zaro uyg'unligi kelajakda integrativ sog'liqni saqlash tizimining asosi bo'lishi mumkin.

Fitoterapiya zamonaviy tibbiyotda tabiiy manbali, ekologik xavfsiz va farmakologik jihatdan faol davolash yo'nalishi sifatida alohida o'rin tutadi. Dorivor o'simliklardan olingan preparatlar ko'p hollarda sintetik dorilarga nisbatan yumshoqroq ta'sirga ega bo'lib, ularning uzoq muddatli qo'llanishi organizmga kamroq zarar yetkazadi. Fitoterapiya nafaqat kasalliklarni davolashda, balki ularning oldini olishda, immunitetni mustahkamlashda va hayot sifatini yaxshilashda ham samarali hisoblanadi.

Biroq, ushbu yo'nalishning to'liq ilmiy asoslanishi uchun bir qator muammolar hal etilishi zarur. Jumladan, o'simlik xom ashyosining sifatini standartlashtirish, faol moddalarning aniq miqdorini belgilash, klinik sinovlarni ko'paytirish va xavfsizlik monitoringini yo'lga qo'yish talab etiladi. Fitoterapiyani zamonaviy farmatsevtika va klinik tibbiyot bilan integratsiyalash, shuningdek, dalillarga asoslangan yondashuvni qo'llash uning samaradorligini yanada oshiradi.

Kelajakda fitoterapiya innovatsion texnologiyalar — nanoformulyatsiya, genetik tahlil va biotexnologik usullar bilan uyg'unlashgan holda yanada rivojlanishi kutilmoqda. Bu esa tabiiy dori vositalarining xavfsiz, aniq va samarali qo'llanishini ta'minlab, ularni zamonaviy tibbiyotning ajralmas qismiga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Heinrich M., et al. *Fundamentals of Pharmacognosy and Phytotherapy*. Elsevier, 2018.
2. Williamson E.M., et al. *Phytotherapy: Safety, Efficacy and Quality Control*. CRC Press, 2015.
3. Barnes J., Anderson L.A., Phillipson J.D. *Herbal Medicines*. Pharmaceutical Press, 2019.
4. Ekor M. "The growing use of herbal medicines: Issues relating to adverse reactions and challenges in monitoring safety." *Frontiers in Pharmacology*, 2014; 4(177):1–10.
5. WHO. *Traditional Medicine Strategy 2014–2023*. World Health Organization, Geneva, 2013.
6. Fabricant D.S., Farnsworth N.R. "The value of plants used in traditional medicine for drug discovery." *Environmental Health Perspectives*, 2001; 109(Suppl 1):69–75.
7. Pan S.Y., et al. "New perspectives on how to discover drugs from herbal medicines: CAM's outstanding contribution to modern therapeutics." *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2013; Article ID 627375.

8. Bent S. “Herbal medicine in the United States: Review of efficacy, safety, and regulation.” *Journal of General Internal Medicine*, 2008; 23(6):854–859.
9. Atanasov A.G., et al. “Discovery and resupply of pharmacologically active plant-derived natural products.” *Biotechnology Advances*, 2015; 33(8):1582–1614.
10. Sahoo N., Manchikanti P., Dey S. “Herbal drugs: Standards and regulation.” *Fitoterapia*, 2010; 81(6):462–471.